

TÜRK EĞİTİMİNİN MODERNLEŞMESİNDE RÜŞDİYE MEKTEPLERİ

İçindekiler Tablosu

A. İlk Rüşdiyelerin Açılması	2
B. Yeni Rüşdiyelerin Açılması	10
C. Taşrada Rüşdiyelerin Açılması ve Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi	13
D. Kız Rüşdiyelerinin Açılıp Gelişmesi	17
E. II. Abdülhamid Devri'nde Rüşdiyelerdeki Gelişmeler	19
F. II. Meşrutiyet Devri'nde Rüşdiyelerdeki Gelişmeler	21
Sonuç	23
Dipnotlar	23

Yrd. Doç. Dr. Muammer DEMİREL

Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi / Türkiye

TÜRK EĞİTİMİNİN MODERNLEŞMESİNDE RÜŞDİYE MEKTEPLERİ

Osmanlı Devleti'nin yükselmesinde ve bir medeniyet oluşturmasında eğitim öğretim müessesesi olan medreselerin büyük katkısı olmuştur. Medreseler ve bunların altında eğitim yapan sıbyan (çocuk) mektepleri vakıfların idaresi ve kontrolünde olan kurumlardı. Bunlar XVII. yüzyıla kadar işlevlerini iyi bir şekilde devam ettirmişlerdi. Ancak bundan sonra gerek vakıfların bozulması gerekse de doğrudan medreselerin kendi sistemlerini bozmasından dolayı eğitimde toplum ve devlete yararlı hizmetler verilmekten uzaklaşmaya başlanmıştı. Ünlü risale yazarı Koçi Bey, XVII. yüzyılda eğitimin bozulmasını sebep ve sonuçları ile doğrudan Padişahlara anlatmıştır.¹ Fakat eğitimin düzeltilmesi ve yenilenmesi hususunda II. Mahmud'a kadar ciddi bir adım atılmamıştır.

Sultan II. Mahmud, devlet ve toplum hayatı ile ilgili her konuda başlatmış olduğu büyük reform hareketinde eğitimin yenilenmesini de ihmal etmemiştir. Şimdiye kadar askeri okullar açılmış, ancak onlar bütün bir toplumun eğitimi ile genel bir değişim ve yenilenmeyi sağlamaktan uzaktılar. Bunun için ekonomik, toplumsal ve devlet kademelerindeki değişimi gerçekleştirerek Osmanlı Devleti'nde Avrupa tarzında bir modernleşmeyi gerçekleştirmede etkili olacak sivil okulların açılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyacı fark eden Sultan II. Mahmud, eğitimdeki yenilik hareketine ancak ömrünün son zamanlarında el atabilmiştir. Sultan Mahmud, Mısır Bunalımı gibi ağır bir problemle bir taraftan uğraşırken diğer taraftan artık İmparatorluğun tek kurtuluş çaresi olarak gördüğü eğitim konusunda reforma girişmiştir. Eski eğitim kurumlarının etkisinde ve yeni bir eğitim kurumu oluşturmak üzere kendine bağlı bir kurum olarak Nafia Nezareti'ne bağlı olarak kurmayı tasarladığı eğitim kurumları için Meclis-i Umur-ı Nafia'ya eğitim kurumları hakkında bir layiha hazırlattırmıştı. Bu raporda sıbyan veya mahalle mektebi denilen mekteplerin düzeltilmesi ve onlara bağlı olarak yeni ve onların ikinci sınıfı olacak mekteplerin açılması ele alınmıştır.

A. İlk Rüşdiyelerin Açılması

Meclis-i Umur-ı Nafia tarafından 5 Şubat 1839 (21 Zilkade 1254) tarihinde hazırlanan layihada eğitimde reform yapılmasının zaruret olduğu ve hatta memleketin kurtuluşunun buna bağlı olduğu vurgulanmıştır. Bu layihada ilk mekteplerin ıslah edilmesi geniş bir şekilde ele alınmış ve öncelikle İstanbul'da daha önce Padişahlar tarafından büyük camilerin yanına yapılmış olan, Selâtin-i İzâm mekâtibi olarak anılan sıbyan mekteplerinin devamı ve ikinci kademesi olarak Sınıf-ı Sâni adıyla yeni tarzda mekteplerin açılması öngörülmüştür. Ancak Padişah II. Mahmud, bu sınıf-ı sâni ismini beğenmeyerek bu yeni açılacak okullara Mekâtib-i Rüşdiye adını vermiştir. Layihanın, Meclis-i Umur-ı Nafia tarafından, mahalle mekteplerinin yeniden düzenlenmesi ve ıslah edilmesi şeklinde adlandırılması da Padişah tarafından beğenilmeyerek Rüşdiyelerin kurulması olarak değiştirildiği anlaşılıyor.² Çünkü bu, layihanın Takvim-i Vekâyi'de yayınlanması için çıkarılan hatt-ı hümayûnda da Rüşdiye mekteplerinin düzenlenmesi ile ilgili nizamnamenin yayınlanması şeklinde ifade edilmiştir.³

II. Mahmud, diğer reformlarında olduğu gibi eğitim reformunu da eski eğitim kurumlarından ayrı bir yapıda yeni bir müessese olarak düşünmüş ve onu Hükümet içinde, kendine daha yakın ve bağlı olan bir bakanlık bünyesinde, Nafia Nezareti yönetiminde yapmayı tasarlamıştır. Bu arada eğitimdeki yeniliklerin eski ülema ve medreselerin etkisinden uzak kalması, doğrudan denetimi ve kontrolü altındaki devlet adamları ile yeni bir atılım yapmak istemiştir. Layihanın Meclis-i Umûr-ı Nafia'ya hazırlattırılmasının ve kurulan okulun da başlangıçta buraya bağlanması nedeniyle bunlar idi.

Meclis-i Umûr-ı Nafia tarafından hazırlanan layihada, öncelikle eğitimin önemi

TÜRK EĞİTİMİNİN MODERNLEŞMESİNDE RÜŞDİYE MEKTEPLERİ

vurgulanarak iyi bir eğitim sonucunda ülke kalkınmasının sağlanacağı açıklanmıştır. Buna göre, eğitim ve ilim mutluluk sermayesi, övünülecek şey, zenginlik servetinin kaynağıdır. Böylece müsbet ilmin gelişmesi sanayi ve ticaretin gelişmesini sağlar. Bu arada eğitim dini ilimleri geliştireceğinden ahiret kurtuluşu da sağlayacaktır. Fen ilimlerini geliştiren eğitimin insanlığın ilerlemesine sebep olacağı açıktır. Kısaca eğitim ilmi geliştirince ticaret gelişip yaygınlaşacak, matematik ilimleri harp tekniklerini ve askeri idarenin gelişmesine sebep olacaktır. Böylece mevcut ilimlerin gelişmesi yolu ile fennin yeniden ilerlemesinden sanayi ve iş üretimi artacaktır. Burada sanayinin artmasını daha anlaşılır yoldan anlatmak için üretimde makina kullanılması ile yüz adamın işini bir adamın görebileceği örneği de verilmiştir. Eğitimin gelişmesinin, savaş ve askerlik teknikleri ile harp gücünün arttırılmasına sebep olacağı konusunu burada vurgulanmıştır. Bu yapılırken özellikle Mısır Meselesi'nin devam ettiği, Mısır valisi ordularının İmparatorluk orduları karşısında üstün geldiği bir sırada devlet adamları ve toplum üzerinde daha ilgi uyandırıcı bir etki yapması da hesap edilmiş olması ihtimal dahilindedir.

Layiha da Osmanlı Devleti'nin yükselme devrinde eğitimin ve ilmin çok yüksek olduğu, ancak daha sonra çeşitli nedenlerle bozulduğu ve düzeltilmesi için harbiye, bahriye, mühendislik ve tıp ile ilgili yeni okulların açılacağı belirtilmiştir. İlk okullar bunlardan daha önemlidir ve eğer onlar düzeltilip bir yoluna koyulamazsa yüksek okullar da amacına ulaşamayacaktır. Çünkü yüksek okullara giden öğrenciler temel bilgilere, okuduğunu anlayacak kadar Türkçe'ye sahip olmadıklarından Arapça, Farsça, Fransızca ve okudukları okulun fen derslerine ait temel bilgilerde başarısız olmaktadır. İlköğretimin zorunlu olması, ilköğretimde ferdi eğitimden toplu eğitime geçilmesi ve mekteplerdeki talebelerin sınıflara ayrılması öngörülmektedir. Öğretmenlerin de kendi bildikleri ve istedikleri şekilde yaptıkları eğitim anlayışının terkedilmesi, öğretmenlere tayin edilecek müfettişler vasıtasıyla sıkı bir denetim ve bu denetim sonucunda, ancak yeterli olanların hocalıklara tayin edilmesi ilkeleri getirilmiştir. Kimsesiz, yetim ve sokak çocukları için iki yatılı okulun açılması da layihada belirtilmiştir.

Layihanın esas konularından birini teşkil eden ve Sınıf-ı sâni olarak adlandırılan Rüşdiye mekteplerine, bir iki defa Kur'ân-ı Kerimi hatmetmiş ve ilm-i hal okumuş olan öğrencilerin alınmasını öngörülmektedir. Bu mektepte okunacak dersler ise Türkçe, Tuhfe ve Nuhbe, Sühba-ı Sıbyan gibi dil, Birgivi Risâlesi ve diğer ahlak kitapları, hat ve kitabet dersleri olarak programlanmıştır. Bu mektebi bitiren öğrenciler kabiliyet ve başarısına göre, kurulmuş olan yüksek okullardan istedikleri birine alınacaklardır.

Meclis-i Nafia'nın layihası Dâr-ı Şûrâ-ı Bâb-ı Âlî'de ele alınarak müzakere edilmiştir. Burada okuma yazma bilmeyen çocukların ayrı ayrı sınıflarda toplu eğitime alınmasının ve sadece Kuran'ı iki defa hatmetmiş öğrencilerin Rüşdiyelere alınmasının uygun olamayacağı, ayrı sınıflarda toplu eğitime alınacak öğrencilerin en azından okumayı sökmüş olmaları gerektiği belirtilmiştir. Rüşdiyelere alınacak öğrencilerin Kuran'ı üç-beş veya altı defa hatmetmiş ve bu arada tecvid okumuş olmasının ancak yeterli olacağı açıklanmış layiha ihtaren yeniden ele alınmak üzere Meclis-i Umur-ı Nafia'ya geri gönderilmiştir.

Nafia Meclisi bu itirazlara verdiği cevapta konuya biraz daha açıklık getirilerek sınıf sınıf ayrılacak derken elifbâ okuyanların ayrı, diğerlerinin ayrı olacağı ve Rüşdiyelere gidecekler için bir iki hatimin yeterli olacağından Kur'ân ve tecvit ile ilm-i hâllerini tamam edenlerin kast olunduğu şeklinde izah edilmiştir.

TÜRK EĞİTİMİNİN MODERNLEŞMESİNDE RÜŞDİYE MEKTEPLERİ

Bunun üzerine Dâr-ı Şûrâ-ı Bâb-ı Âlî'de mazbata yazılmıştır. Mazbatada diğer konular Nafia layihasında olduğu gibi kalmış; itiraz edilen konular için toplu eğitime ancak okumayı öğrendikten sonra geçilecektir diye yazılmıştır.

Layihadaki konulara bazı hususların eklenmesi için Meclis-i Vâlâ-ı Ahkâm-i Adliye'den Meclis-i Nafia'ya bir müzekkire gönderilmiştir. Tezkerede selatin-i izâm hazeratı mektepleri olarak belirtilen ve mahalle mekteplerinden sonra açılacak olan rüşdiye mekteplerine alınacak öğrencilere okutulacak dersler konusunda, Türkçe, çeşitli diller, Birgivi risaleleri, ahlak kitapları ve güzel yazı talim etmeleri gösterilmiş ise de tüm Arapça, Farsça, Türkçe ve Fransızca ilimlerin öğrenilip kavranması, öncelikle sarf ve nahiv kaidelerinin kavranmasına bağlıdır denilerek, mekâtib-i selâtin'e alınacak öğrenciler eğer mekteb-i âliyye'ye geçerlerse sarf, nahiv ilimleri ve çeşitli fen dersleri okuyacaklarsa da selâtin-i izam mekteplerinde de mümkün mertebe bir miktar sarf ve nahiv gösterilmezse okuyacakları yazı, dil, Birgivi risaleleri ve ahlak kitaplarını tam olarak anlayamayacaklardır denilmiştir. Bunun için tayin edilecek ilmi yeteneği olan hocaların marifetiyle, bu okullara alınacak öğrencilere Emsile'den başlanarak Bina, Maksûd, İzzi ve Nahiv'den Avamil'e kadar gösterilmesi ve bunların arasında, icabına göre Emsile ile Tuhfe ve Sübha-ı Sıbyan'a başlatıp ve sarfda ilerledikçe Şâhidi, Nuhbe, Birgivi Risalesi ve Avamil'e çıktıklarında yazı, dil ve ahlak kitapları öğretilip kavratılmalıdır kararı alınmıştır.

Bu okullara alınacak öğrencilerin öncelikle meşhur ve devlet memuru olanların çocuklarından seçilmesi ve alınacak öğrencilerde kabiliyet ve liyakatın esas alınması kararlaştırılmıştır.

Meclis-i Vâlâ-ı Ahkâm-i Adliye'de kaleme alınan tezkere Meclis-i Umur-ı Nafia'da aynen kabul edilerek geri takdim edilmiş ve Meclis-i Vâlâ tarafından Padişah'a arz edilmiştir. Arzda İstanbul ve taşrada duruma göre bir kaç mektebin açılarak öğrenci alınması, fakir ve kimsesiz olan öğrencilere haftalık olarak uygun bir harçlık verilmesi hususu da ilave edilmiştir. Bu arz mazbatası ve müzekkireler üzerine Hatt-ı Hümâyûn çıkarılmıştır. Hat'da bu okulların açılması dini bir görev sayılmış ve Makâtib-i Rüşdiye Nazırlığı'na İmam-zâde Es'ad Efendi tayin edilmiştir.⁴

Mekâtib-i Rüşdiye Nazırlığı'na tayin edilen Es'ad Efendi, İstanbul ve taşrada açılması layihada öngörülen bu mekteplerin ilkinin açılması için hemen harekete geçmiş ve bu ilk mektebin nizâmnamesini hazırlamıştır. Nizâmname, Padişah'ın iradesi ile 27 Zilkade 1254 (11 Şubat 1839) tarihinde yayınlanmıştır. Nizamname'de belirtildiğine göre açılacak bu ilk rüşdiyeye Padişah II. Mahmud'un emri ile Mekteb-i Maarif-i Adliye⁵ adı verilmiştir.⁶

Bu nizâmname'de okulun açılması ile ilgili bütün konular tek tek ve ayrıntılı bir şekilde ele alınarak izah edilmiştir:

Şimdiye kadar harp fenleri ile ilgili kara ve deniz mühendishaneleri açılarak her sınıf için ayrı mektepler inşa edildiği halde bürokraside çalışan katiplerin (hidemât-i ilmiyye-i kalemiyyeye) yetiştirilmesi için layıkıyla bir okul açılmadığından kalemlere alınmakta olan öğrenciler sekiz on yaşına kadar mahalle mekteplerinde yalnız Kur'ân öğrenmekte ve yazı yazmakta (sülûs karalama), buna karşılık Arapça ve Farsçaya dair hiç bir şey öğrenmedikleri gibi Dahiliye ve Hariciye nezaretlerinde gerekli ve mecburi olan matematik ve coğrafya gibi ilimlerin isimlerini bile duymamaktadırlar. Memur oldukları dairelerde bir miktar eğitim almakta iseler de ancak kabileyetleri ölçüsünde eğitilmeleri mümkün olmaktadır ve bu türde eğitilebilenler yok denecek kadar azdı. Bu katiplerin eğitimini bir

TÜRK EĞİTİMİNİN MODERNLEŞMESİNDE RÜŞDİYE MEKTEPLERİ

nizama koymak üzere Padişah'ın emri ile bir düzenlemeye gidilecektir. Bu hayırlı iş için Bâb-i Âli civarında bir yer temin edilecektir.

Bu okul içinde namaz kılmak için mescit şeklinde bir yer, Arapça, Farsça ve ilerde Fransızca derslerinin okutulacağı altı adet dershane, kütüphane, depo, yaklaşık olarak yüz öğrencinin yatabileceği kadar koğuş şeklinde bir yer, Arapça, Farsça ve Fransızca hocaları ile müdürün oturup istirahat edebilecekleri birer oda, sülüs, divanî, rik'a ve siyakat hocalarına yazı yazdırmak için uygun yer, talebeler için tenefüs yapabilecekleri ve kahve içebilecekleri oda ve mutfak yapılacaktır. Dershanelerde hocalar için döşemeli yüksek bir yer ve öğrenciler için de bir birinden takriben yarım metre (yarımşar veya birer zirâ⁷ irtifaında üç kat mukavves-üş şekil neşimenler) aralıklı oturaklar ve önlerinde çekmeceli rahleler yapılacaktır.

Bu okul üç sınıf olacak ve alınacak öğrenciler eğitim seviyelerine göre seçilecektir. Okul müdürlüğüne ikinci rütbeden tayin edilecek şahsa dört bin kuruş maaş verilecek, Arapça ve Farsça hocalarına ve sülüs, divani, rik'a, siyakat ve iyi yazı yazabilen bir hocaya ikişer bin kuruş maaş verilecektir. Yatılı öğrencilerin geceleyin nöbetini tutmak ve Müdüre yardımcı olmak üzere iki kişi ve bir kahvecinin beşer yüz kuruş maaşla istihdam edilmeleri, ikiyüzelli kuruş maaşla bir kapıcı, temizlik ve hocalar ile öğrencilerin alış verişlerini yapmak üzere yedi kişi yüzer kuruş maaşla, yüzelli kuruş maaşla bir aşçıbaşı, yüz kuruş maaş ile bir kalfa ve altmışar kuruş maaş ile iki çırak istihdam edilecektir. Ayrıca kütüphaneye hocaların uygun görecekları yeteri kadar kitap satın alınacaktır.

Okula, Bâb-i Âlî ve Bâb-ı Defteri kalemlerinde bulunan stajer memurlar (şakirdan) ve çalışkan memurların çocukları öğrenci olarak alınacaktır. Bu öğrenci alımında istekliler dilekçe ile Mekâtib-i Rüşdiye Nazırı'na müracaat edecek, durumları araştırıldıktan sonra uygun görülenler alınacaktır. Kalemlerden öğrenci olanların maaşları aynen devam edecektir. Bundan böyle memur olarak yalnız bu mektep mezunları alınacaktır. Ancak öğrenciler öncelikle kendi hocalarının imtihanlarından başarılı olduktan sonra memur olacakları dairelerin amirlerinin de katıldığı bir komisyon tarafından sınava tâbi tutulacaklardı ve ancak başarılı olanlar memur olarak alınacaktır.

100 yatılı ve 100 gündüzlü öğrenci alınacaktır. Yatılı olarak fakir ve kimsesiz olanlar ile durumu iyi olup evleri uzak olduğu için gelip gitmekte zorluğu olan öğrenciler alınacaktır. 18 yaşından küçükler ancak öğrenci olarak alınacaktır.

Mesai saatleri ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Cuma günleri tatil edilmişti ve diğer altı gün derslere devam edilecekti. Mesai güneşin doğuşundan bir saat sonra başlayacak ve akşam saat on buçuğa⁸ kadar devam edecektir.

Derslerin isimleri, okutulacak kitaplar ve nasıl okutulacakları da belirlenmiştir. Arapça dersleri Emsile'den başlanarak Kâfiye'ye kadar, Farsça dersleri Vehbi Tuhfe'sinden başlayarak Gülistan'a kadar okunacaktır. Bunların yanında yazı derslerinden sülüs, divanî, rik'a ve siyakat yazıları ile matematik ve geometri dersleri okutulacaktır. Ayrıca yetenekli olanlara mantık, maâni ve Farsçada Hafız ve Şevket divanları, Arapçada kafiyeden sonra Mizanü'l-Edep kitabı okutulacaktır. Mantık ilminden Risale-i Esiriye, maâni ilminden Telhis veya Mülahhasü't-telhis gibi metin kitapları ve akaiden bazı risaleler seçmeli olarak isteklilere okutulacaktır. Fransızca okutulması da kararlaştırılmıştır. Diğer derslerin okutulma gerekçeleri zikredilmezken Fransızca için matematik, geometri ve coğrafya kitaplarının okunabilmesinde gerekli olduğu belirtilmiştir. Fransızcanın öğretilmesine

TÜRK EĞİTİMİNİN MODERNLEŞMESİNDE RÜŞDİYE MEKTEPLERİ

gramerlerinin benzer olmasından dolayı Arapça öğretildikten sonra başlanması uygun görülmüştür. Fransızcanın öğretimi hususu da açıklanmıştır: Harfler öğretildikten sonra hikaye kitapları ile vakit geçirilmeyerek gramerin öğretilmesini müteakip geometri, ufak coğrafya, tarih ve politika kitaplarının okutulması uygun görülmüştür. Tarih, coğrafya ve siyasetle ilgili dersler konulmamış olmakla birlikte Fransızca dersinin içinde, dar kapsamlı da olsa bu derslerin verilmesi hedeflenmiştir.

Okulda disipline, ahlaki ve dini terbiye ile ibadetlere de önem verilmiştir. Okula devamda düzenli yoklama esası getirilmiştir. Mazeretsiz yere okula gelmeyenlere ceza verilmesi ve bunda ısrar edenlerin okuldan uzaklaştırılması uygun görülmüştür.

Okulda okuyan öğrenciler her sene düzenli olarak sınava alınacaklardır. Vezirler, vekiller, alimler, Meclis-i Ahkam-i Adliye ve Dar-ı Şura-i Bâb-i Âlî'de görevli olanların huzurunda, öğrenciler okudukları derslerden imtihan olacaklardır. Sınavlarda birinci olan öğrencilere iftihar nişanı olarak altından bir madalya ve beşyüz kuruş, ikinci olanlara daha düşük madalya ile dörtyüz kuruş, üçüncü olanlara daha düşük nişan ile üçyüz kuruş ve bundan sonra başarılı olan öğrencilere sınıflarına göre birinci sınıftaki öğrencilere yüzelli, ikinci sınıftakilere yüz ve üçüncü sınıftakilere elli kuruş verilmesi teşvik olarak uygun görülmüştür. Sınavlarda hiç bir şekilde kayırma, hatır ve gönül ile hareket edilmesinin yasak olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Fransızca sınavına okul hocalarından başka hariciyede çalışıp dil bilen memurlardan ve diğer yüksek okullardaki Fransızca hocalarının da çağırılması uygun görülmüştür.

Yatılı kalan öğrencilerin yiyecekleri, giyecekleri ve kırtasiye masraflarının da devlet tarafından karşılanması esası getirilmiştir. Nizamname'de senelik verilecek giyim elbiseleri tek tek sayılmıştır. Kişinin senelik ihtiyacı doğrultusunda iç çamaşırdan paltoya kadar yeterli miktarda elbise, ayakkabı ve temizlik için havlu verilmiştir. Kırtasiye olarak yeterli miktarda kalem, kağıt, mürekkep ve lazım olursa firenk (Avrupa) mürekkebi verilecektir. Yiyecek ekmekten başlayarak et, sebze, meyve, tatlının çeşitleri sayılarak miktarları da belirtilmek suretiyle yazılmıştır. Ayrıca öğrencilere maaş da verilmiştir. Bu maaş asakir-i mansure erlerinininki kadardır.

Okuldaki müdürün, hacaların, öğrencilerin ve diğer çalışanların maaşları ile tüm diğer masrafların karşılanması için bazı gelirler Mansure Hazine-i Celilesi'ne bağlanmıştır. Çünkü bütün bu giderler Mansure Hazinesi tarafından ödenecektir.

Giderlere karşılık bir hayli gelir bağlanmıştır: Vefat etmiş Kadızâde Tahir Efendi'nin geçimi için elinde bulunan Dimetoka ve Lefkoşe kazalarının gelirleri, Dimetoka kazasının aylık 2500 kuruş ve altı ayda bir defa alınan 10.000 kuruş geliri ve Lefkoşe kazasının aylık 2500 kuruş ve altı ayda bir defa alınagelmekte olan 13.500 kuruş geliri, Çelebi Mustafa Paşazâde müteveffa Bekir Bey'in elinde bulunan ve geliri 1255 senesi Receb'ine kadar çok olan borçlarına gidecek olan evlatlarına bırakılmış Pıravişte kazası geliri, aylık 800 kuruş ile altı ayda bir defa alınmakta olan 800 kuruş, toplam senelik 11.200 kuruş gelir Mansure Hazinesi'ne bağlanmıştır.

Nizamname'de Mekteb-i Maarif-i Adliye olarak Padişah II. Mahmud tarafından isimlendirilen bu ilk Rüşdiye mektebinin açılma tarihi kesin olarak belirtilmemekle birlikte yapılmakta olan mekteb binasının bitiminde derslere başlanacağı belirtilmektedir.⁹

Mekteb-i Maarif-i Adliye'nin eğitimi için Bâb-i Âlî semtine yakın Bâb-i Defteri, Topkapı

TÜRK EĞİTİMİNİN MODERNLEŞMESİNDE RÜŞDİYE MEKTEPLERİ

Sarayı'na nakledilerek binasının tahsis edilmesi tasarlanmış ise de Bâb-i Âlî 20 Ocak 1839 (5 Zilkade 1254) tarihinde yandığı için memurlar bu binaya nakledilmişlerdi. Bunun üzerine Okul, Sultan Ahmed Camii hünkâr mahfilinde açılmıştır.¹⁰ Bâb-i Deferi binasının okul binası olarak tasarlanması, bunun yanında Hüdavendigâr Halid-i İşyan'ın bir terbiye hanesinin bulunmamasından dolayı öğrencilerin bu zatın maneviyatından faydalanmaları niyeti ile idi. Zaruretden dolayı önce geçici olarak bina Bâb-i Âlî binasının yapılmasına kadar tahsis edilmiş ise de daha sonra bu bina Bâb-i Âlî'ye misafirhane yapılmıştır. Okul, Sultan Ahmed Camisi'nde devam etmiştir.¹¹

Sultan II. Mahmud, Mekteb-i Maarif-i Adliye'yi resmen açmıştı. Fakat fiilen okulun açılıp derslerin başlamasına ömrü vefa etmemişti. Zira Sultan II. Mahmud, 1 Temmuz 1839 tarihinde vefat etmiş ve okulda dersler ancak 40 gün sonra başlayabilmişti. Okulda derslerin başladığını doğrudan bildiren bir belgeye rastlayamadık. Ancak okulun tutulan yoklama listelerindeki tarih 11 Ağustos 1839'dur (Gurre-i Cemaziyelâhir 1255). Bu yoklama listelerinin ilk yoklama listeleri olduğu kuvvetle muhtemeldir. Arşiv belgeleri arasında bulduğumuz bu ilk yoklama listeleri üç adet olup Cemaziyelâhir ayının başından itibaren yazılmıştır. Yoklama listesinin baş tarafında, Şakirdan-i Mekteb-i Maârif-i Adliye-i Şâhâne ve Gurr-i Cemaziyelâhir (1) 255 tarihi yazılmıştır. Yoklama listelerine isimler tek tek yazılarak ayın mesai günlerinin yoklaması alınmıştır. Es'at Efendi tarafından hazırlanan Nizamnamede sadece Cuma gününün tatil olacağı ve diğer günlerde ders işleneceği kaydedilmiş ise de bu yoklama listelerinde beş gün yoklama alınmış ve iki gün boş bırakılmıştır. Bu iki günün tatil olduğu anlaşılıyor. Bu yoklama listelerine göre Cemaziyelâhir ayının ilk günü pazartesi günü olduğu için yoklama da pazartesi'den başlamıştır. Cuma ve Cumartesi günleri tatil edilmiştir ve okulun eğitimi bundan sonra devamlı pazardan başlayıp cumaya kadar devam etmiştir.¹² Yirmi isimlik olarak çizilen yoklama listesi her bir sınıfa ayrı ayrı düzenlenmiştir. Elimizde bulunan aynı tarihli üç listenin birinde yirmi diğer ikisinde on dokuzar isim vardır. Okula ait bulabildiğimiz üç yoklama cetvelinde 58 öğrencinin ismi vardır.¹³ Mekteb-i Maarif-i Adliye'nin sadece bu kadar öğrenci ile eğitime başladığı konusunda, elimizde, kesin bir şey söylemek için herhangi bir belge mevcut değildir. Ancak okula büyük bir rağbet olduğu gerçektir.

Mezun olanlar memur olarak atandıklarından kısa zamanda büyük bir rağbet ve katılım olmuş olan okulun mevcudu plânlananın çok üstüne çıkmıştır. Öyleki yüz yatılı yüz de gündüzlü olmak üzere ikiyüz öğrencinin eğitimi hedeflenmesine rağmen 8 Eylül 1839 (28 Cemaziyelâhir 1255) tarihinde okulun öğrenci mevcudu 600'u aşmıştır.¹⁴

Mekteb-i Maarif-i Adliye'de eğitim başladıktan sonra büyük katılımın karşısında Sultan Ahmet Camii'ndeki okul kifayet etmemişti. Bu sırada Süleymaniye Camii'nde de ikinci bir şube açılmıştır. Bu şubeye Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye-i Adliye ismi verilmiştir. Bu okula da ayrıca hocalar tayin edilmiştir.¹⁵

Padişahlar tarafından büyük camilerin yanlarında yaptırılmış olup Mekâtib-i Selâtin denilen sıbyan mektepleri vardı. Bu mektepler binaca elverişli olduklarından yeni açılan bu iki okula ve daha sonra çoğalacak olan diğer rüşdiyelere bu mektepler tahsis edilmiştir.¹⁶ Layiha'da da bahsedilen bu selâtin mekteplerine üç beş defa Kur'an-ı hatim edenler alınıyordu. Sultan Ahmet Camii'nde ve Süleymaniye Camii'nin yanında bulunan bu sultan mektepleri yeni açılan Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulûm-i Edebiye-i Adliye'ye tahsis edilmişler ve sultan mektepleri ise bu rüşdiyelerin ilk kısmı olarak muhafaza edilmişlerdir.

Böylece yeni açılan bu mektepler iki kısımdan oluşmakta idiler. Birincisi Layiha'da sınıf-ı

TÜRK EĞİTİMİNİN MODERNLEŞMESİNDE RÜŞDİYE MEKTEPLERİ

sâni denilen ve yeni açılan rüşdiye kısmı, ikincisi ise bunun ilk kısmını oluşturan ve Layiha'da selâtin mektebi denilen hazırlık kısmı idi. Birinci kısım 4 yıl, rüşdiye kısmı ise 3 yıldır. Bu ilk hazırlık kısmında okuyan öğrencilere mülâzim¹⁷ denilmektedir.¹⁸ Zaten bu mülâzimlerin okuma süreleri de sıbyan mekteplerinin süreleri ile aynıdır.¹⁹

Nizamname'de de kararlaştırıldığı gibi okulun iki tip öğrencisi vardı. Stajer memurlar ve dışarıdan alınan öğrencilerdi. Kalemlerdeki stajer memurlar listelerle sunuluyor ve okula kaydediliyordu. Dışarıdan alınan öğrenciler ise dilekçe ile Mekâtib-i Rüşdiye Nazırı'na müracaat ediyor ve onun uygun görmesi ile deftere kaydedilerek talebe yazılmakta ve nizamnamede belirtildiği şekliyle aylıklarını almakta idiler. Okula kayıt olmak için müracaatler Muharrem 1255 (Mart 1839) tarihinde başlamıştır.²⁰

İlk açılan okulun resmi ismi Mekteb-i Maarif-i Adliye olmasına karşılık halk arasında Mekteb-i İrfaniye veya Mekteb-i İrfan isimleri de kullanılmıştı. Hatta Devletin resmi Vak'a Nüvisi Lütfi Efendi, Mekteb-i İrfan tabirini kullandığı²¹ gibi okula kayıt olmak için dilekçe verenlerin de Mekteb-i İrfaniye tabirini kullandıkları görülmektedir.²²

Mekâtib-i Rüşdiye Nazırlığı'na İmam-zâde Mehmed Es'âd Efendi hatt-i hümâyünla resmen tayin edilmiştir. Bu arada Mekteb-i Maarif-i Adliye Müdürlüğüne ilk olarak kimin tayin edildiği hususunda bir belgeye rastlayamadık. Ancak 15 C 1257 (5 Temmuz 1841) tarihli Takvim-i Vekayi'de okul müdürü olan Nesim Efendi'nin görevden ayrıldığı ve yerine Dahiliye Kalemi halifelerinden Neş'et Efendi'nin müdürlüğe getirildiği yazılmaktadır.²³ Neş'et Efendi'nin ne zaman görevden ayrıldığını tesbit edemedik. Fakat ondan sonra Hacı Mahmud Efendi okul müdürlüğüne getirilmiştir. Hacı Mahmud Efendi de tembelliği ve kötü hareketlerinden dolayı 25 Ağustos 1843 (28 B 1259) tarihinde Es'âd Efendi'nin teklifi ile görevden alınarak yerine Mekâtib-i Rüşdiye Baş Katibi Mehmed Latif Efendi getirilmiştir.²⁴

Her iki okulun ilk imtihanı 1 Mayıs 1841 (9 Rebiülevvel 1257) tarihinde Sultan Ahmed Camii'nde yapılmıştır. Başta Padişah olmak üzere Şeyhülislâm, Sadrazam, diğer vekiller, ulema, Meclis-i Ahkâm-i Adliye azaları ve İstanbul Kadısının izleyici olarak katıldığı imtihanla okullar ilk mezunlarını vermiştir. İmtihanda başarılı olanlara Padişah tarafından hediyeler verilmekle birlikte mezun olan öğrenciler hemen devlet dairelerinde memurluğa başlamışlardır.²⁵ İmtihan listelerine göre Mekteb-i Maarif-i Adliye'de 212, hazırlık kısmında 113 öğrenci ve Mekteb-i Ulûm-i Edebiye-i Adliye'de 41, hazırlık kısmında 44 öğrencisi vardır.²⁶

Tablo 2: Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye-i Adliye Öğrencileri

Sınıflar	Öğrenci Sayıları
Birinci sınıf	16
İkinci sınıf	14
Üçüncü sınıf	11
Mülâzim-i evvel	10
Mülâzim-i sâni	10
Mülâzim-i salis	7
Mülâzim-i rabi	7
Toplam	74

TÜRK EĞİTİMİNİN MODERNLEŞMESİNDE RÜŞDİYE MEKTEPLERİ

Mekteb-i Maarif-i Adliye'ye devam eden öğrenciler daha çok paşa ve bey çocukları olduğu halde Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye-i Adliye'ye devam edenler daha çok esnaf ve sanatkar çocukları idi.²⁷ İbrahim Halil Aşçı Dede'nin anlattığına göre bu okullardan mezun olup imtihanla memur olanlar memur oldukları dairelerde diğer memurlara nazaran daha üst bir mevki almaktaydı. Nitekim Aşçı Dede Bâb-ı Seraskeri'de memur olduğu zaman, onu diğer memurlar gibi yerdeki mindere oturtmayıp yukardaki mindere oturtmuşlardır.²⁸

Bir yıl sonraki imtihan 22 Nisan 1842 (10 Rebiülevvel 1258) tarihinde yapılmıştır.²⁹ İmtihanın yapılması için 28 Mart 1842 (15 Safer 1258) tarihinde Padişah'ın iradesi çıkmıştır. Bu seneki imtihan cetvelinde, geçen yılınkine göre sınavda başarılı olanlara verilecek para ödülleri de sınıf sınıf yazılmıştır.

İkinci yılda öğrenci sayısının da önemli ölçüde arttığı görülmektedir. Bu seneki imtihanda başarılı olan öğrencilerle birlikte mekteb çalışanlarına da para ödülleri verilmiştir. 1257 senesi sınavında sınıflar yazılırken 1258 senesi sınavında Mekteb-i Ulûm-i Edebiye-i Adliye için yine sınıflar yazılmış, ancak Mekteb-i Maarif-i Adliye öğrencilerinin sınıfları yerine o sınıflarda okudukları dersler yazılmıştır. Yine sınav cetvellerinde görüldüğü gibi memur (katip) olan öğrenciler sadece Mekteb-i Maarif-i Adliye'ye devam etmektedirler. Her iki imtihan cetvellerinden anladığımızı göre okullardaki sınıfların dizimi 3, 2, 1 şeklinde büyük sayıdan küçüğe doğru yükselmektedir. Birinci sınıfa (sınıf-ı evvel) gelenler son sınıf olmaktadır. 1258 sınav cetviline göre sınıfların mevcutları ve aldıkları ödülleri Tablo 3'te gösterilmiştir.

Mekteb-i Maarif-i Adliye öğrencilerine toplam 18. 245 kuruş, Ulûm-i Edebiye öğrencilerine de toplam 3.685 kuruş ödül verilmiştir. Okullardaki hocalara ve diğer hizmetlilere de ödül verilmiştir. Mekteb-i Maarif-i Adliye'nin 8 hocasına 300'er kuruş, 10 hademesine de 100'er kuruş, Ulûm-i Edebiye'nin 2 hoca ve bir müavinine toplam 750 kuruş verilmiştir.³⁰ Buradan okullarda bulunan görevliler hakkında da bilgi sahibi olmaktadır.

Tablo 4: Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye-i Adliye Öğrencileri

Sınıflar	Öğrenci ödülü	Öğrenciler
Birinci sınıf	80	15
İkinci sınıf	60	9
Üçüncü sınıf	50	13
Mülazim-i evvel	40	9
Mülazim-i sâni	30	11
Mülazim-i salis	25	13
Mülazim-i rabi	20	14
Toplam		84

1258 (1843) yılında da aynı şekilde sınav yapılmış ve sınavda başarılı olanların sayıları ile birlikte ödülleri de yazılmıştır. Yalnız 1259 yılı sınav listesine göre öğrenci sayısında önceki yıla nazaran bir miktar azalma olmuştur. Mekteb-i Maarif-i Adliye'nin 1258'de 405 olan öğrenci sayısı 1258'de 375'e düşmüştür.³¹ Öğrenci sayısının azalması medrese veya camilerde ders okuyan öğrencilerin önce buraya kayıt olup bir müddet okuduktan sonra bu okulların seviyesinin kendilerine göre daha düşük olması nedeni ile ayrılmaları olmuştur.

TÜRK EĞİTİMİNİN MODERNLEŞMESİNDE RÜŞDİYE MEKTEPLERİ

Bunlardan birisi de Mithat Paşa'dır. Mithat Paşa, Bâbı-âî kalemünde memur ve Bayezit Camii'nde ders okurken Mekteb-i Maarif-i Adliye'nin açılması ile oraya gönderilmiş, bir yıl devam etmiş ancak buradaki dersleri kendinin daha önce okuyup bitirmiş olduğundan bu okuldan ayrılmış ve camideki derslere devam etmiştir.³²

Yeni Osmanlı büroksasisi için memur yetiştirmek gayesiyle kurulan gerek Mekteb-i Maarif-i Adliye gerek Ulûm-i Edebiye, Tanzimat adamlarının bir çoğunu yetiştirmiştir. 1857 (1273) tarihinde Mekteb-i Maarif-i Adliye'ye bir Mekteb-i Maarif-i Adliye İdadisi ilave edilmiş ve Mekteb-i Ulûm-i Edebiye-i Adliye ise kapatılmıştır. 1862 (1279) tarihinde de Mekteb-i Maarif-i Adliye, Mahrec-i Aklam'a çevrilmiştir.³³

Nizamname'de yazıldığı ve sınav listelerinden de anlaşılacağı gibi bu okullara alınan öğrenciler seviyelerine göre sınıflara kaydedilmekte idiler. Bu iki okul ilk yıllarında medrese usûllerinin dışına çıkamamıştır. Dersler Arapça ve Farsça dersleri olarak eski sistemdeki gibi yoğunlaşmıştı. Yeni olarak Fransızca dersi eklenmiş ise de bu derse de gerektiği kadar önem verilmediği sınav listelerine alınmadığından anlaşılıyor. Tarih ve coğrafya dersleri ise doğrudan programda yer alıyarak ancak ileri düzeyde Fransızca öğretilirken tarih ve coğrafya kitaplarının okutulması öngörülüyordu. Ancak 1847 tarihinde yeni rüşdiyelerin açılması ile bu iki okulun ders programlarında da değişikliğe gidilmiştir. Ubicini'nin 1850 tarihi itibarıyla yazdığına göre Arapça, Farsça, güzel yazı, tarih ve coğrafya dersleri okunmaktadır.³⁴

Bütün bu olumsuzluklara rağmen bu iki okulun açılıp yeni bir sistem içinde derslere başlaması ve yıllık olarak bütün sınıfların imtihana tâbi tutulması önemli bir adımdı. Değişimlerin bir süreç olduğunu göz önüne aldığımızda ise daha sonraki daha başarılı okullar için bir başlangıç olması itibarıyla bu okulların açılması önemli gelişmeler idi.

B. Yeni Rüşdiyelerin Açılması

Bahsettiğimiz bu iki okul Bâbıâî'ye memur yetiştirmeye devam ederken yeni ihtiyaçlara ve Tanzimat devrinin reformlarına ışık tutmaktan uzaktı. Nitekim bunu en iyi farkedenden Padişah Abdülmecid olmuştu. Padişah, Bâbıâî'ye mütad ziyaretlerinden birini yaparken, 13 Ocak 1845 (4 Muharrem 1261) tarihinde yayınladığı bir hatt-ı hümayunla ülkede uygulamaya konulan reformlardan askeri reformların dışında hiç birisinin istenilen düzeyde olmadığından ve aslında askeri reformların da güçlü ve ileriye dönük bir şekilde devamlılığının diğer reformların başarılı olmasına bağlı olduğunu vurgulayarak, bu durumun kendisini fazlasıyla üzdüğünü ve düzeltilmesi için ne gerekiyorsa yapılmasını emretmiştir. Ayrıca Padişah, reformların önündeki en büyük engel olan cehaletin ortadan kaldırılması ve memleketin ma'mur bir hâle getirilmesi için ülkenin gereken yerlerinde mektepler açılması gerektiğini de sözlerine eklemiştir.³⁵

Padişah'ın bu direktifi üzerine harekete geçilmiştir. 1 Mart 1845 (21 Safer 1261) tarihinde Meclis-i Muvakkat-ı Maarif kurularak eğitimde yapılacak reformları plânlayan layihalar hazırlandı. Birinci layihada sıbyan mekteplerinin düzeltilmesi ele alınmıştır. İkinci layiha orta dereceli okullar olan rüşdiyelerin yeniden yapılandırılması ile ilgilidir. Bu layihada rüşdiye mekteplerinin, dini usûller çerçevesinde tüm toplum için öğrenmesi zaruri olan ilim ve fennin, faydalı olacak bir surette ve zamanın ihtiyaçlarına göre düzenlenip ıslah edilmesi gerektiği yazılmıştır. Üçüncü layihada ise yatılı olması tasarlanan Darülfünun'un kurulması ele alınmıştır. Sonuç olarak ise bütün bu düzenlemeleri yapmak üzere daimi bir Meclis-i Maarifin kurulması teklif edilmiştir.³⁶ Eğitim reformlarını tasarlayıp plânlamak üzere Meclis-i

TÜRK EĞİTİMİNİN MODERNLEŞMESİNDE RÜŞDİYE MEKTEPLERİ

Maarif-i Umumiye 27 Haziran 1846 (3 Receb 1262) tarihinde kurulmuştur. Bu meclisin kaleme aldığı nizamname doğrultusunda Mekâtib-i Rüşdiye İdaresi değiştirilerek yerine sıbyan mekteplerinin idaresini de içine alan Mekâtib-i Umumiye Nezareti 31 Aralık 1846 (12 Muharrem 1263) tarihinde kurularak Nazırlığa yine Es'ad Efendi ve Muavinliğe de Kemal Efendi getirilmiştir.³⁷

Es'ad Efendi ve muavini Kemal Efendi, alınan karar gereği, ilk önce mekteplerin vakıf gelirleri, yer ve mevkilerine göre hangilerinin sıbyan, hangilerinin rüşdiye mektebi olacağını tesbit etmek ve ayırt ederek nizama sokmak, aksaklıklarla yapılması gerekli işleri Meclise bildirmek görevleri ile işe başlamaları kararlaştırıldı. Bu kararda okulların sureleri ve alınacak öğrencilerin nitelikleri de belirlendi. Sıbyan mekteplerine 6-10 yaş arası çocukların, rüşdiye mekteplerine de 10 yaşın üzerinde bulunanların devam etmesi, velilerin 6 yaşını doldurmadan 4 ve 5 yaşındaki çocuklarını okula kaydettirebilmeleri mümkün kılınmıştı. Fakat 6 yaşını geçmesine rağmen çocuğunu okula vermeyenlerin cezalandırılması, bu gibileri araştırmak ve Meclis-i Maarife bildirmek üzere memurların görevlendirilmesi, ekonomik gücü yerinde olanların çocuklarını okula verirken yapılan töreni icra etmeleri gereklidir. Öğretim süreleri sonunda her iki mektep öğrencilerinin sınavlarının yapılarak başarılı olamayanların bir müddet daha okula devam etmeleri, rüşdiye mekteplerinde sıbyan mekteplerinde okutulan derslerin seviyesinin biraz daha üzerinde akaiden Birgivi Risalesi, sarf ve nahv derslerinin okutulması kararlaştırılmıştır.³⁸

Bir yıl sonra 26 Aralık 1847 (18 Muharrem 1264) tarihinde Meclis-i Maarif-i Umumiye Riesi Emin Paşa'nın Rumeli ordusu müşirliğine tayin edilmesiyle Es'ad Efendi, hastalığından kendi isteği ile meclis reisliğine, onun yerine ise muavin Kemal Efendi ve muavinliğe ise Hafız Vehbi Efendi getirilmiştir. Ancak nezaret müdürlüğe düşürülmüştür.³⁹

Kemal Efendi'nin Mekâtib-i Umumiye Müdürlüğü'ne getirilmesinden sonra rüşdiyelerin geliştirilmesi, çoğaltılması ve yeni sistemde eğitime geçilmesi konularında somut adımlar atılmıştır. Sıbyan mekteplerinde gerekli reformlar yapılamayınca, Kemal Efendi, rüşdiye olabilecek sultan mekteplerini tesbit ederek buralarda rüşdiye mektepleri açılması yönüne gitmişti. Bu arada bu sıbyan mekteplerinin son sınıflarında okutulacak dersleri rüşdiye mekteplerinin ilk sınıfına ve darülfünunda okutulacak derslere bir giriş mahiyetindeki dersleri de son sınıfına koyarak rüşdiye mekteplerini sağlam temellere oturttu.

Yukarıda bahsettiğimiz, alınan kararlar gereği olarak İstanbul'da rüşdiye olabilecek okullar tesbit edilmiştir. 1847 yılında başlangıç olarak İstanbul'da Davud Paşa, Bâyezid, Üsküdar, Tophane ve Bâbiâlî civarında Ağa Camii'nde olmak üzere 5 adet rüşdiye mektebi açılmıştır.⁴⁰ Ancak Davud Paşa Rüşdiyesi, Nazperver Kadın Mektebi'nde diğerlerinde üç dört ay önce eğitim öğretime başlamıştır.⁴¹ Yeni öğretim yönteminin uygulandığı bu okulda altı ayda altı yıllık tahsil gerçekleştirilmiştir.⁴² Mekâtib- i Umumiye Müdürü Kemal Efendi, bu okulun başarısında ve daha sonra diğer okulların açılmasında büyük bir fedakârlıkla çalışmıştır. Davud Paşa Rüşdiyesi'nde Kemal Efendi'nin şahsi gayretleri ile bir kaç ayda bir kaç yıllık bilgiye sahip olduğu görülünce halkta büyük bir ilgi oluşmuş ve bu mektebin mevcudu 100 öğrenciyi aşmıştır. Fakat okulun derslikleri kifayet etmeyince yeni derslikler ilave edilmek mecburiyetinde kalınmıştır.⁴³

Kemal Efendi, Davud Paşa Rüşdiyesi'nde bizzat hocalık etmiş, okulda okutulmak üzere Farsça kitabını kendisi yazdığı gibi Türkçe ibare ve fen kitapları ve diğer bazı kitapları da güvendiği kişilere yazdırmıştır. Cevdet Paşa'da Malûmat-ı Nafia (faydalı bilgiler) kitabını yazmıştır. Avrupa'da tahsil görmüş olan Selim Sabit Efendi'de de rüşdiyeler için ihtiyaç

TÜRK EĞİTİMİNİN MODERNLEŞMESİNDE RÜŞDİYE MEKTEPLERİ

duyulan çeşitli kitaplar yazmıştır.⁴⁴

Davut Paşa Rüşdiyesi öğrencileri derslere başladıktan altı ay sonra Bâbîâlî'de 11 Temmuz 1848 tarihinde imtihan edilmişlerdi. Padişah da bu imtihana katılmıştır. Bu sınavda öğrencilerin az zamanda tahsillerini çok ilerlettikleri görülmüştür.⁴⁵ Bu sınav sonunda Kemal Efendi'nin becerileri ve gösterdiği gayretler takdir edilerek kendisine nişan verilmiş ve müdürlük ünvanı tekrar nezarete yükseltilmiştir.⁴⁶

1848 yılında tamamının öğretime başladığı bu ilk beş rüşdiye okulu, numune olarak açılmıştı. Bu okulların eğitimi ise bir öğretmen ve öğretmen yardımcısı marifetiyle sürdürülmüştür. Başlangıçta öğrenci mevcutları 30-40 iken semeresi halk tarafından görülünce müracaat artmış ve okul mevcutları 100'ü aşmıştır. Fakat buna rağmen öğretmen sayısı artırılmamış, ancak öğretmen maaşları artırılarak öğretime devam edilmiştir. Başlangıçta öğretmenlere 300, yardımcılarına 150 kuruş aylık maaş verilirken öğrencinin artması üzerine bu miktar iki katına çıkarılmıştır.

Bu okullarda öğrencilere, Arapça, Farsça, coğrafya, matematik, imlâ ve gerekli fen dersleri okutulmaktadır.⁴⁷

Bu okulların yaygınlaştırılmasına devam edilmiştir. Rüşdiyelerin 1850'de İstanbul'da sayıları 6'ya çıkarılmış ve öğrenci mevcudu 870 olmuştur.⁴⁸

Bu yeni rüşdiyeler de öncekiler gibi iki kısma ayrılmış, birinci kısmı iptidai denilen ilk okul ve ikinci kısım ise esas rüşdiye kısmı idi. Zaten bunlar var olan sultan mektepleri düzenlenerek açılmıştır. Rüşdiyelerin eğitim öğretim suresi 4 yıl olduğu halde Darülmaarif açıldıktan sonra 6 yıla çıkarılmış. Ancak 1863 tarihinde 5 yıla indirilmiştir.⁴⁹ Rüşdiyelerde bu gelişmelerle birlikte eğitimin ciddiyetini devam ettirmesi ve öğrencilerin teşvik edilmesi için yıllık sınavlara devam edilmiştir.⁵⁰

Mekâtib-i Umumiye Nazırı Kemal Efendi, okullar gelişip çoğaldıkça, rüşdiyelerin ders programlarında da önemli değişiklikler yapmıştır. 1850 yılında rüşdiyelerin programında Arapça ve Farsça kısılarak fen, matematik, coğrafya gibi dersler arttırılarak önemli ölçüde modernleşme yapıldığı görülmektedir. Ders programında değişiklik yapıldığı gibi derslerde teoriğin yanında uygulama da getirilmiştir. Yeni ders programında şu dersler yer almaktadır:⁵¹

Türkçe	
Arapça	Coğrafya
Farsça	Geometri
Matematik	Peygamberler tarihi
Fizik	Osmanlı tarihi
Astronomi	Dünya tarihi

Nazır Kemal Efendi, bilgileri çerçevesinde yaptığı eğitim ile yetinmeyerek eğitim hususunda değişik sistemleri ve yeni gelişmeleri öğrenerek memlekete getirmek için 1850 yılında Avrupa'ya 8 aylık bir seyahat yapmıştır.⁵² Bilgi ve görgüsünü artırma ve eğitim öğretimde kullanılan araç gereçleri inceleme ve öğrenmesine bu süre yetmeyince suresi 4 ay daha uzatılmıştır. Kemal Efendi, bu seyahatında İngiltere, Belçika, Fransa ve

TÜRK EĞİTİMİNİN MODERNLEŞMESİNDE RÜŞDİYE MEKTEPLERİ

Almanya'ya gitmiş, oralardaki okullarda, özellikle meşhur okullarda, incelemelerde bulunmuştur. Coğrafya dersinin öğretiminde haritanın faydaları konusunda bilgilerini geliştirmiştir. Daha önce Osmanlı okullarında harita bilinmekte ise de çok yaygın kullanılmamakta ve Fransızca olduğundan layıkıyla katkı sağlamamakta idi. Kemal Efendi, şimdi Paris'de Türkçe harita ve küre yapılabileceğini öğrenmiştir. Padişah'tan gerekli izin ve tahsisatı sağladıktan sonra, tüm mektepler, özellikle de rüşdiyelerde kullanmak üzere 200 harita ve küre ile gerekli kitaplar ve diğer eğitim araçlarını satın alarak memlekete getirmiştir.⁵³

Eğitimdeki bu gelişmelere karşı zaman zaman gericilerin müdahaleleri de olmuştur ve bunların etkisinden bazı geri adımlar da atılmıştır. 1848 yılında Sadrazam Mustafa Reşid Paşa eğitimdeki gelişmeleri desteklemesinden dolayı, Reşid Paşa'nın rakibi ve Sarayın Damadı Sait Paşa tarafından kafirleri taklit etmekle suçlanarak sadrazamlıktan azlettirmiş ve yakın adamı İbrahim Sarim Paşa'yı sadrazam yaptırmıştır. İşte bu sırada Sait Paşa, rüşdiyelerde coğrafya derslerinde uygulama olarak yapılan harita çalışmalarını çocuklara ressamlık öğretiyorlar diye yaymıştır.

Okullarda harita çalışmaları yasak edilecek haberleri yayılınca Mekâtib-i Umumiye Muavini Vehbi Molla, haberlerden korkarak okulların kapatılmasını önlemek için okullarda ne kadar harita müsveddesi varsa yırtarak tuvaletlere atmıştır. Bereket versin bu durum çok uzun sürmemiş ve Reşid Paşa'nın yeniden Sadaret'e gelmesi ile düzelmiştir.⁵⁴

C. Taşrada Rüşdiyelerin Açılması ve Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi

İstanbul'da rüşdiyeler epeyce gelişip yaygınlaşınca vilayetlerde de açılması plânlanmıştır. Vilayetlerde rüşdiye mekteplerinin açılması için ilk karar 1853 yılında alınmıştır. Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin kararı üzerine 2 Haziran 1853 (24 Ramazan 1269) tarihinde Padişah'ın iradesi ile 25 vilayette peyder pey rüşdiyelerin açılması kararlaştırılmıştır. Rüşdiye mektebi, İmparatorluğun Avrupa topraklarında İşkodra, Edirne, Yanya, Berat, Prezrin, Delvine, Sofya, Şumnu, Yenişehir, Selanik, Filibe, Ruscuk, Vidin, Üsküb, Manastır vilayetlerinde, Anadolu'da Konya, Ankara, Bursa, Trabzon, Erzurum, Kastamonu, İzmir vilayetlerinde, Kıbrıs adasında Lefkoşe'de, Girit adasında Kandiye'de ve Midilli adasında açılması kararlaştırılmıştır.⁵⁵

Ancak açılma kararı çıkan bu mekteplerin açılmasına üç yıl sonra 1856 yılında başlanmıştır. Rumeli'de kararlaştırılan mekteplerden bazılarını açmak üzere Mekâtib-i Umumiye Nezaret Muavini Vehbi Efendi görevlendirilmiştir. Onun bölgedeki teftişleri neticesinde 25 Ocak 1856 (24 cemaziyelevvel 1272) tarihinde, İşkodra, Yenişehir, Yanya, Delvine ve Manastır vilayetlerinde birer adet rüşdiye mektebi açılarak eğitim ve öğretime başlanmıştır. Bu okullar açılmakla birlikte Vehbi Efendi, buralara elif cüzü ve ahlak kitapları götürerek gerekli yerlerdeki öğrencilere dağıtmıştır.⁵⁶

Vehbi Efendi, Rumeli'deki çalışmalarına devam etmiş ve 25 rüşdiye açılması kararlaştırılan yerlerde hızla bu okulları açmaya çalıştığı gibi bunların yanında mektep durumu rüşdiye açılmaya müsait olan başka yerlerde de okul açmıştır. 13 Şubat 1858 (28 Receb 1274) tarihinde Edirne, Filibe, Sofya, Selanik, Drama, Gelibolu, Berat, Prezrin'de bulunan mekteplerden şimdilik birinin düzenlenerek rüşdiye açılıp eğitim öğretime başlanması kararlaştırıldığı gibi diğer uygun yerlerdeki mekteplerin de düzenlenerek rüşdiye açılması kararlaştırılmıştır. Rumeli'deki okullara dağıtılmak üzere yine elif cüzü ve ahlak kitapları gönderildiği gibi Vehbi Efendi'nin büyük çabayla Rumeli'nin her tarafını dolaşarak uygun

TÜRK EĞİTİMİNİN MODERNLEŞMESİNDE RÜŞDİYE MEKTEPLERİ

yerleri tesbit etmesi gayretinden dolayı taltif edilmiş ve yanına iki yardımcı verilmiştir. Bu açılan ve açılması uygun görülen mekteplerin tamir ve düzenlenme masrafları o mekteplerin vakıfları tarafından karşılanacaktır.⁵⁷ 1869 yılında çeşitli vilayetlerde 31 adet rüşdiye daha açılmıştır.⁵⁸

1869 yılında ilan edilen Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi, eğitim yönetimine, okullaşmaya ve eğitimin her kademesindeki eğitim öğretime yenilik getirdiği gibi modernleşmede gelecekteki hedefleri de belirlemiştir. Nizamname, rüşdiyelerin eğitim ve öğretimi ile yeniden yapılandırılması ve ülke genelinde açılacak yerlerin özelliklerini belirlemiştir.⁵⁹

Beş yüz evden fazla olan kasabalarda, halkı sadece İslâm ise yalnız bir İslâm rüşdiyesi, yalnız Hıristiyan ise bir Hıristiyan rüşdiyesi açılacaktır. Halkı karışık olan yerlerde Müslümanlar ve Hıristiyanlar için birer rüşdiye yapılacaktır. Yalnız karışık kasabalarda ayrı rüşdiye açılması için azınlık olan halkın yüz haneden fazla olması lazımdır.

Rüşdiye okullarının inşası, öğretmen ve hademe maaşları ile diğer tüm masrafları vilayet maarif idarelerince karşılanacaktır. Yapılacak rüşdiye binaları, Meclis-i Kebir-i Maarif tarafından verilecek plâna uygun olarak inşa edilecektir.

Her okulun öğrenci mevcuduna göre birer baş öğretmeni ve ikinci öğretmeni, bekçisi ve kapıcısı olacaktır. Baş öğretmeni 800 kuruş, ikinci öğretmene 500 kuruş, bekçiye 250 ve kapıcıya 150 kuruş maaş verilecektir. Diğer masraflar için dörder bin kuruş ki toplam her okulun giderlerine karşılık yıllık 40 000 kuruş tahsis edilecektir.

Rüşdiye okullarının eğitim öğretim süresi dört yıl olarak belirlenmiş ve bu sırada okutulacak dersler aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

Din dersi

Osmanlıca dil bilgisi İmla ve yazı

Yeni usül üzerine Arapça ve Farsça

Defter tutmak

Hesap ilmi (matematik)

Hatt dersi

Geometrinin başlangıcı (Mebâdi-i hendese)

Umumi tarih ve Osmanlı tarihi

Coğrafya

Jimnastik

Okulun bulunduğu yerde kullanılan mahalli dil

Ticaretin yoğun olduğu yerlerde zeki ve istekli olan öğrencilere dördüncü sene Fansızca dersi

Din dersleri Müslümanların mezheplerine göre okutulacaktır. Hem din dersleri hem de fen dersleri her milletin⁶⁰ kendi dilleri ile okutulacak ve kendi dil dersleri de okutulacaktır. Gayrimüslimlerin din dersleri kendi dini usülleri çerçevesinde ve kendi dini liderlerinin belirlediği şekliyle okutulacaktır.

TÜRK EĞİTİMİNİN MODERNLEŞMESİNDE RÜŞDİYE MEKTEPLERİ

Bu dersler günlere bölünerek okutulacaktır. Bölgelerin özelliklerine göre programda yazılan dersler ancak Maarif Nezareti ve Meclis-i Kebir-i Maarif'in kabulü ile değiştirilebilir.

Müslüman ve gayrimüslim okulların genel tatil zamanı Ağustos ayının başında başlar ve üçüncü haftasına kadar, yirmi gün devam eder. Her rüşdiyede Temmuz'un başında dersler kesilir, ortasına kadar 15 gün müzakereler yapılır ve ondan sonra son 15 gün sınavlar yapılacaktır. Müslüman rüşdiyelerinde Ramazanın üçüncü haftasından Şevvalin birinci haftası sonuna kadar 15 gün, Kurban bayramı için bir hafta ve normal eğitim zamanlarında Cuma günü tatildir. Gayrimüslim rüşdiyelerinde her milletin kendi özel gün ve bayramlarında tatildir. Müslim ve Gayrimüslim okulları Padişah'ın tahta çıkış gününde tatildir.

Rüşdiyelerde okuyup sınavları başaranlar sınavsız olarak İdadilere alınacaktır. Sınavları başaramayanlar isterlerse bir yıl daha okulda kalabilirler.⁶¹

Nizamnâme'nin eğitim örgütlenmesine getirdiği yenilikler ve okulların açılma esaslarını belirlemesi üzerine 1870 yılından sonra rüşdiyelerin açılmasında İstanbul'da ve özellikle vilayetlerde hızlı bir artış olmuştur.

Tablo 5: 1875 (1292) yılında İstanbul'daki erkek rüşdiyeleri ve öğrenci sayıları*

Rüşdiye isimleri	Öğrenci sayıları
Beşiktaş	135
Mahmudiye	103
Kapudan Paşa	107
Mirgün	88
Galata	152
Şehzâde	85
Fatih	195
Sütlüce	44
Üsküdar-ı Cedid	96
Beylerbeyi	61
Kanlıca	27
Tophanelioğlu	13
Feyziye	130
Bayezid	142
Zeyrek	96
Davud Paşa	124
Eyüb	62
Üsküdar-ı Atik	148
Odabaşı	38

TÜRK EĞİTİMİNİN MODERNLEŞMESİNDE RÜŞDİYE MEKTEPLERİ

Sultan Selim	38
Toplam: 20 rüşdiye	1884 (*)

M. Cevat, a.g.e., s. 144.

Tablo 6: 1875 yılında Vilayetler ve müstakil livalarda bulunan rüşdiyeler ve öğrenci sayıları*

Rüşdiye bulunan vilayet ve livalar

	Okul sayısı	Öğrenci sayısı
Zabtiye Nezareti	13	430
Edirne vilayeti	25	1389
Tuna vilayeti	44	2205
Bosna vilayeti	22	946
Selanik vilayeti	21	1134
Yanya vilayeti	12	577
Manastır vilayeti	13	866
Girit vilayeti	7	376
Cezayir-i Bahr-i Sefid	14	392
Bursa (Hüdavendigâr) vilayeti		
Aydın vilayeti	13	976
Konya vilayeti	16	987
Ankara vilayeti	15	1507
Sivas vilayeti	9	513
Kastamonu vilayeti	17	876
Trabzon vilayeti	9	753
Erzurum vilayeti	19	740
Diyarbakir vilayeti	16	813
Haleb vilayeti	11	528
Suriye vilayeti	11	524
Adana vilayeti	5	329
Bağdad vilayeti	8	351
Trablusgarb	4	123
Kıbrıs mutasarrıflığı	1	111
Canik (Samsun) mutasarrıflığı	3	130
Kudüs mutasarrıflığı	2	88
Zor mutasarrıflığı	2	5

TÜRK EĞİTİMİNİN MODERNLEŞMESİNDE RÜŞDİYE MEKTEPLERİ

Toplam

331

18 750 (**)

(*) Cevat, a.g.e., s. 145.

(**) Bu öğrenci sayılarına 4 kız rüşdiyesi ve 4 darümuallimin öğrencilerinin sayıları da dahildir. Vilayetlerdeki istatistikler verilirken birlikte verildiğinden okulları ayırdım, ancak öğrenci sayıları topluca verildiğinden ayırmak mümkün olmadı.

Bu istatistiklere göre İstanbul ve vilayetlerde 1875 yılı itibariyle 351 erkek rüşdiyesi ve bunlarda 20.634 öğrenci vardı. 1876 yılı istatistiklerinde okulların sayısı 423'e çıkmasına rağmen öğrenci sayısı 19.330'a düşmüştür.⁶² Tanzimat Devri'nde kızların eğitimine de önem verilerek kız rüşdiyeleri de açılmıştır.

D. Kız Rüşdiyelerinin Açılıp Gelişmesi

Osmanlı Devleti'nde kızların eğitimi sadece ilkokul seviyesinde sıbyan mekteplerinde erkeklerle birlikte karma olarak yapılmaktaydı. Ancak Tanzimat Devri eğitim yapılanmasında kızların da modern eğitimin içine alınması tasarlanmıştır. Erkek rüşdiyelerinin açılıp İstanbul'da yaygınlaştırılması ve taşrada açılmaya başlamasından sonra kız rüşdiyelerinin de açılması düşünülmüştür. 31 Ekim 1858 (3 Rebiyülahir 1275) tarihinde Sultan Ahmed civarında Cevri Usta mektebi kızlara tahsis edilerek Kızlar Rüşdiyesi (İnas Rüşdiyesi) açılmıştır. Açılma kararında kızların ayrı ve kendilerine mahsus sanat (sanayi) öğrenmeleri için bir kız rüşdiyesinin şimdilik büyük gösterişten ve masraftan uzak olarak açılması yazılmıştır.⁶³ Bu kız rüşdiyesine pek katılımın olmadığı anlaşılmaktadır.

Zira bundan dört yıl sonra 24 Haziran 1862 (26 Zilhicce 1278) tarihinde çıkarılan bir irade de daha önce İstanbul'da At Meydanı'nda bir mekteb tahsis edilerek Kız Rüşdiyesi açıldığı belirtilirken, kızların eğitiminin dini bir görev olduğu konusu özellikle izah edilmiştir. Bu gerekçede, şimdiye kadar her ne kadar sadece erkekler için resmi okullar açıldı ise de esasında ilim tahsilinin kadın ve erkeklere farz ve borç olduğunun sağlam kaynaklarda delilleri olduğu belirtilmiştir. Ayrıca kadınlar eğitim görmeleri ile din ve dünya işlerini bilerek emre itaat edip yasak olanlardan sakınacaklardır. Bunun için daha önce At Meydanı'nda kızlara tahsis edilen okulun nizamnamesi yayınlanmış ve yeni usül eğitim bu okulda da uygulanmaya başlanmıştır. Kız çocuğu olanların bu okula göndermeleri uygun görülmüştür.⁶⁴

Hükümet, halkın kız çocuklarını bu okula göndermesi için 26 Zilhicce 1278 (24 Haziran 1862) tarihli gazetelere ilan vermiştir. Bu ilanda, irade de yazıldığı gibi, okuyup yazmanın erkek ve kadınlara farz olup geçinmek için ağır işler gören erkeklerin ev işlerinde rahat etmeleri, ancak kadınların dahi din ve dünyalarını bilerek kocalarının emirlerine itaat etmeleriyle ve istemediklerini yapmaktan sakınmalarıyla iffetlerini koruyarak kanaat ehli olmalarıyla mümkün olacağı yazılmıştır.⁶⁵ Bu ilk kız rüşdiyesinden sonra 1869 yılında İstanbul'da çeşitli yerlerde 7 adet daha kız rüşdiyesi açılmıştır.⁶⁶

İlk açılan bu kız rüşdiyelerinde öğrencileri okutacak bayan öğretmen bulunamadığından nakış derslerini bayan öğretmenler, diğer dersleri ise erkek öğrenmenler okutmuştur. Bu okullara bayan öğretmen yetiştirmek üzere 1870 senesinde Darümuallimat (Kız Öğretmen Okulu) açılmıştır.⁶⁷

TÜRK EĞİTİMİNİN MODERNLEŞMESİNDE RÜŞDİYE MEKTEPLERİ

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, kız rüşdiyelerinin açılması ve öğretimini de esasa bağlamıştır. Buna göre kız rüşdiyeleri ancak büyük vilayetlerde açılacaktır. Halkı sadece İslâm veya Hıristiyan olan şehirlerde bir İslâm veya Hıristiyan okulu, karışık olanlarda ise ayrı ayrı iki okul açılacaktır. Ancak azınlık tarafı için 500 haneden sonra kız rüşdiyesi açılabilir.

Bu okulların öğretmenleri bayan olacak, ancak liyakatlı bayan öğretmen yetiştirilinceye kadar yaşlı ve edepli erkek öğretmenler tayin edilecektir.

Öğretim süresi 4 yıl olacak kız rüşdiyelerinin dersleri de erkeklerinkinden farklı olarak programlanmıştır.

- Din dersi
- Osmanlıca dil bilgisi
- Arapça ve Farsça gramer
- İmla ve yazı
- Edebiyat (Müntehabât-ı edebiye)
- Ev idaresi (Tedbir-i menzil)
- Muhtasar tarih ve coğrafya
- Hesap ve defter tutmak
- Nakış yapabilecek derecede Resim
- Dikiş uygulaması (Ameliyat-ı hıyâtiye)
- Müzik (zorunlu değil)

Din dersleri her mezhebin kendisine göre okutulacak, gayrimüslim okullarında Arapça ve Farsça dersleri yerine kendi lisanları okutulacaktır.

Kız rüşdiyelerinin ikiden dörde kadar öğretmenleri olacak, ayrıca dikiş ve müzik için birer öğretmenleri ile bekçi ve kapıcıları olacaktır. Bu okullara sıbya mektebi diploması olanlar imtihansız olarak, diploması olmayanlar imtihanla alınacaktır.⁶⁸

1874 yılında sayıları sekize çıkan kız rüşdiyeleri ilk mezunlarını da vermiştir. Bu sene Sultan Ahmed, Beşiktaş ve Üsküdar kız rüşdiyeleri mezun vermişlerdir.⁶⁹

Tablo 7: 1875 yılında İstanbul'daki Kız Rüşdiyeleri ve Öğrenci Sayıları(*)

Okul ismi	Öğrenci sayısı
Sultan Ahmed	269
Şehzâde	44
Yusuf Paşa	135
Altay	103
At Pazarı	107
Üsküdar	88

TÜRK EĞİTİMİNİN MODERNLEŞMESİNDE RÜŞDİYE MEKTEPLERİ

Üsküdar'da Gülfem	152
İbrahim Paşa	85
Eyüp	195
Toplam	1178

(*) M. Cevat, a.g.e., s. 143.

1875 yılında vilayetlerden Bosna, Girit, Konya ve Trabzon'da birer adet kız rüşdiyesi vardır.⁷⁰

E. II. Abdülhamid Devri'nde Rüşdiyelerdeki Gelişmeler

Tanzimat Devri, eski sistem karşısında yeni okulları açmış olması, onları İstanbul ve taşrada başarıyla yaygınlaştırması ve son olarak kızların eğitimine el atarak onlar için açılan rüşdiyelerde de epeyce bir yol alınması ile eğitim alanında büyük başarı sağlamıştır. Ancak Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde öngörülen hedeflere ulaşamamış olması ise eksiklik olarak değerlendirilebilir. Bu süreç ise Padişah II. Abdülhamid tarafından tamamlanacaktır.⁷¹ Tanzimat Devri'nde daha çok okul açarak okul sayısını çoğaltmak hedeflendiğinden, okul binalarının elverişli olup olmadığına çok fazla dikkat edilmemiştir. Eski sıbyan mektepleri, bazı boş evler, konaklar ve benzeri yerler rüşdiye okulu yapıldığı için bu okullar için II. Abdülhamid Devri'nde yeniden binalar yapılmıştır.

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında kaybedilen Tuna, Bosna, Hersek ve Sofya vilayetlerinde 75-80 rüşdiye elden çıkmış ve savaşın getirdiği mali bunalım ile bu yıllarda okullar ihmal edilmek zorunda kalmışsa da daha sonra büyük bir eğitim hamlesi başlatılmıştır. Bu devirde rüşdiyelere büyük bir katılım yaşandığından mevcut okul binaları yetersiz kalmıştır.

Çünkü bu okulların öğrenci mevcutları, yukarıdaki tablolardan da görüldüğü gibi ortalama 40-50 civarında idi. Bunun için de büyük binalara ihtiyaç yoktu. Ama şimdi ortaya çıkan büyük ihtiyaç karşısında Hükümet, büyük ve müntazam binalar yaparak eski rüşdiyeleri buralara nakletmiştir. İstanbul'da bu yeni yapılan rüşdiyelerin bazılarında Merkez Rüşdiyesi denilmiştir. İstanbul'daki resmi rüşdiye sayısına bakıldığında Tanzimat Devri ile II. Abdülhamid Devri arasında bir fark olmamasına rağmen öğrenci sayılarında 3-4 kat artış olmuştur. Bu dönemde özel okullar da yaygınlaştırılarak eğitimin yükünün kısmen varlıklı insanlar tarafından karşılanması sağlanmaya çalışılmıştır. Bunları da hesaba kattığımızda rüşdiyelerde okuyan öğrenci sayısı daha da artmaktadır.

İstanbul'da bu dönemde yapılan merkez rüşdiyeleri, Unkapanı, Bayezid, Mahmudiye, Fatih, Davud Paşa, Ayasofya, Üsküdar, Deşiktaş, Topkapı, Hamidiye merkez rüşdiyeleridir.

Hazırlık sınıfı olmayan ve sadece rüşdiye sınıflarından oluşan okulların çoğu bu devirde tamir edilmiş ve genişletilmiştir. Altunizade, Beykoz, Eğrikapı, Kadıköy'deki Hamidiye ve Numune-i Şükran-ı Hamidi rüşdiyeleri ise yeniden yapılarak öğretime açılmıştır.⁷² Yapılan bu eğitim yatırımlarının ihtiyaçları karşılamaktan uzak olduğunu farkederek Hükümet, mali yetersizlikten dolayı daha fazlasını da yapamadığından eksikliği özel okullarla karşılamaya çalışmıştır. Özel okullar teşvik edilerek çoğalmaları sağlanmıştır.

TÜRK EĞİTİMİNİN MODERNLEŞMESİNDE RÜŞDİYE MEKTEPLERİ

Rüşdiye seviyesinde özel okul açılmasına imkan tanınınca, her biri kendine özgü niteliklere sahip bir çok özel okul açılmıştır. Bunlardan bir bölümü dil öğretimine, bazıları da fen dalında özel öğretim uygulayarak öne çıkmaya çalışmışlardır.⁷³

1903 yılında İstanbul'daki özel erkek rüşdiyelerin sayısı 28'e ve öğrenci mevcudu 3.500'e ulaşmıştır. Ayrıca kızlar için de 12 adet özel rüşdiye açılmıştır. Bunların yanında askeri rüşdiyeleri de sayarsak İstanbul'un rüşdiye seviyesindeki eğitim ihtiyacının büyük oranda karşılandığı söylenebilir.⁷⁴

1909 yılı istatistiklerine göre, ki bu II. Abdülhamid'in devrildiği yıldır, İstanbul'da rüşdiye düzeyinde eğitim yapan 33 devlet, 39 özel okul olmak üzere toplam 72 rüşdiye vardır. Ayrıca Soğukçeşme, Beşiktaş, Fatih, Koca Mustafa Paşa, Topbaşı ve Eyüp askeri rüşdiyeleri buna eklenince bu sayı 76'ya çıkmaktadır. Bu rüşdiyelerin %80'e yakını 1877-1909 tarihleri arasında ya yeniden inşa edilmiş ya da tamir edilerek öğretime açılmıştır.⁷⁵

Vilayetlere gelince 1877 yılı itibarıyla 400 civarında olan rüşdiyelerin bir kısmı 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında kapanmış veya elimizden çıkmış ve rüşdiye sayısı 277'ye düşmüştür. 1878 yılından itibaren rüşdiyelerin yeniden açılmasına hız verilmiş ve eski sayıya ulaşılmıştır. Fakat 1880 yılından sonra idadilerin önem kazanmasıyla rüşdiyelerin sayısında düşüşler görülmüştür. 1889 yılında alınan bir kararla mali yetersizlik nedeni ile idadi bulunan yerlerdeki rüşdiye okullarının kapatılarak tahsisat ve öğretmenlerinin idadilere nakledilmesi ve rüşdiye seviyesinde eğitimin de bu idadilere sınıf ilave edilerek yerine getirilmesi kabul edilmiştir. İdadilere rüşdiye eğitimi için duruma göre iki veya üç sınıf ilave edilmiştir. Aynı yıl 22 rüşdiyenin kapandığı görülmektedir.

Rüşdiye okullarının sayısının azalmasına rağmen rüşdiye öğrenimine zarar gelmemiştir. 1888 yılına kadar rüşdiyelerin sayıları Tablo 8 gibi gelişmiştir:⁷⁶

Tablo 8: 1888 yılına kadar rüşdiyelerin sayıları

Bölgeler	1881	1883	1885	1887	1888
Anadolu	195	230	239	261	266
Rumeli	69	63	80	91	96
Ege adaları	7	8	8	10	10
Arabistan	37	45	47	59	56
Girit	12	12	12		
İstanbul Şehremaneti	11	11	11	12	12
Toplam rüşdiye sayısı	331	369	397	433	440

Tablo 8'e göre 1888 yılına kadar hem rüşdiye okul sayısında hem de öğrenci sayısında sistemli bir artış vardır. Ancak 1889 yılından sonra rüşdiyelerin idadiler çatısı altında birleştirilmesi ile istatistiklerde rüşdiye sayısı azalacaktır. Fakat genel olarak eğitim öğretim geliştirildiğinden bu seviyedeki öğretimde yine de yükselme olacaktır.

Bu düzenlemeler ilerüşdiye açılmasındaki isteği daha çok idadilere kaydırılmış olmasına rağmen 1906-1907 öğretim yılında İstanbul ve vilayetlerdiki rüşdiyelerin sayısında 1888 yılına göre büyük bir artış olmuştur.

TÜRK EĞİTİMİNİN MODERNLEŞMESİNDE RÜŞDİYE MEKTEPLERİ

Bu rüşdiyelere İmparatorlukta bulunan 25 adet askeri rüşdiyeyi de eklersek tüm ülkede 1908 yılında 639 rüşdiye bulunmaktadır.

Tüm okullarda olduğu gibi rüşdiyelere de, Maarif Nizamnamesi'nden sonra II. Abdülhamid Devri'nde köklü bir değişiklik getirilmiştir. 1869 Nizamnamesi'nin artık ihtiyaçlara cevap veremediği gerekçesi ile 1881 yılından itibaren programın değiştirilmesi yönünde raporlar yazılmaya başlanmıştır. Abdülhamid Devri'nde, tüm okullar gibi rüşdiyelerin programları da sık sık değiştirilmiştir. 1892 yılında rüşdiyeler idadiler (lise) ile birleştirilerek, öğretim süreleri 3 yıla indirilmiştir. Ancak yine de müstakil 4 yıllık rüşdiyeler İmparatorluğun çeşitli yerlerinde mevcuttur. Ayrıca bu devirde rüşdiye programına Türkçe dersi oldukça yoğun bir şekilde konulmuştur.

Bu milli kültürümüze verilen önemi gösterdiği gibi kültürün gelişmesini de sağlamıştır. Din derslerine de daha fazla yer verilmiştir. Din dersleri, temel dini bilgileri içeren ilmihal ve insanları terbiye edecek olan ahlak dersleri olarak programlarda yer almıştır. Din derslerinin artırılması gerekçesi ise "İslâm medeniyetinin ilerlemeye engel değil, belki fazlasıyla uygun olduğu inancını yerleştirecek eserlerin öğrencilere okutulması" şeklinde açıklanmıştır.⁷⁷ Hem programa konan ilmihal ve ahlak derslerinin mahiyetine hem de derslerin konuluş gerekçesine bakıldığında toplumun aydınlatılması, cehaletten kurtarılarak hurafelere kapılmaması ve dünya medeniyetine entegre olarak ilerici, değişmelere açık olarak yetiştirilmesinin hedeflendiği anlaşılmaktadır.

İstanbul'da bulunan rüşdiye okullarındaki derslerin öğretmenleri 1903 (1321) yılında alanlarına göre ayrı ayrı mevcuttur. Buna göre müdür, muallim-i evvel (birinci öğretmen), muallim-i sâni (ikinci öğretmen), muallim-i salis (üçüncü öğretmen), rik'a husn-ı hat, lisan-ı osmani, farisi, resim, riyaziye, coğrafya, hat-ı sülüs öğretmenleri mevcut olup, ibtidai (ilkokul) kısmında da muallim-i evvel, muallim-i sâni ve muallim-i salis olarak üç veya dört öğretmen vardır.⁷⁸ 1903 yılında İstanbul rüşdiyelerinde öğrenci sayılarına göre, alan bilgisi ve sınıf öğretmenleri olarak her bir okulda 8 ile 15 arasında değişen öğretmen vardır.⁷⁹

II. Abdülhamid Devri'nde tüm eğitim öğretimde olduğu gibi rüşdiyeler de nitelik ve nicelik yönünden mümkün olduğu kadarıyla en iyi şekilde geliştirilmiştir. 1869 Nizamnamesinin eğitimin yaygınlaştırılmasına yönelik getirdiği ilkeler de ancak bu dönemde gerçekleştirilmiştir. Hatta bu dönemdeki eğitim seferberliği sayesinde yetiştirilen eğitimli genç kadrolar kurulacak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin de kadrolarını oluşturacaktır.

F. II. Meşrutiyet Devri'nde Rüşdiyelerdeki Gelişmeler

Rüşdiye mekteplerinde II. Meşrutiyet Devri'nde de yapı ve program değişiklikleri yapılmıştır. Gerek Tanzimat Devri'nde gerekse Abdülhamid Devri'nde rüşdiyeler ortaöğretim kademesinde yer alırken II. Meşrutiyet Devri'nde giderek ilköğretim kademesine geçirilmişlerdir. Maarif Nazırı Emrullah Efendi, 1910 yılında Meclis-i Mebusan'a sunduğu "Tedrisat-i İbtidaiye Kanunu Layihası"nda rüşdiye okullarını ilköğretimin yüksek kısmı olarak nitelenmiştir.

Bu tasarı ancak 1913 yılında kanunlaşabilmiş ve rüşdiyeler iptidailerle birleştirilmişlerdir.⁸⁰ Bu yeni duruma göre sınıf-ı mütemmim (tamamlama sınıfı) olarak adlandırılan rüşdiye sınıfları ilköğretim ile ortaöğretim okulları olan idadiler arası kabul edilmiştir. Bu tamamlama sınıfları ilköğretim bilgisini tamamlar ve öğrencileri ortaöğretime hazırlar.⁸¹ Rüşdiyelerin iptidailerle birleştirilmelerine rağmen Abdülhamid Devri'nde açılıp bu devirde

TÜRK EĞİTİMİNİN MODERNLEŞMESİNDE RÜŞDİYE MEKTEPLERİ

de varlığını sürdüren yedi yıllık idadilerin ilk üç yılı rüşdiye eğitimini vermeye devam etmekteydi.⁸²

II. Meşrutiyet Devri'nde kurumsal değişikliklere uğrayan rüşdiyelerin programlarında da önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu yeni duruma göre üç yıl olan rüşdiye okulları ve sınıflarında fen ve sayısal dersler daha ağırlık kazanmıştır.

Tablo 11: 1911 yılında rüşdiye okullarında okutulan ders programı

Birinci yıl dersleri	İkinci yıl dersleri	Üçüncü yıl dersleri
Kur'ân-ı kerim	Kur'ân-ı kerim	Kur'ân-ı kerim
Ulum-ı diniyye	Ulum-ı diniyye	Ulum-ı diniyye
Türkçe	Türkçe	Türkçe
Kıraat	Kıraat	Kıraat
Malumat-ı fenniye	Malumat-ı fenniye	Malumat-ı fenniye
Arapça	Arapça	Arapça
Hesap	Hesap	Hesap
Malumat-ı medeniye	Malumat-ı medeniye	Malumat-ı medeniye
Tarih	Tarih	Tarih
Coğrafya	Coğrafya	Coğrafya
Farsça	Farsça	
Hendese	Hendese	
Fransızca	Fransızca	

II. Meşrutiyet Devri'nde, yukarıda anlattığımız birleşik rüşdiyelerin yanında eski müstakil rüşdiyelerden devam edenler olduğu gibi, ayrıca tam olarak Avrupa programı takip edecek müstakil numune rüşdiyeleri kurulmuştur. Numune rüşdiyelerinin kurulması için 1910 yılı başında hazırlanan layihada, bunların 9 örnek rüşdiye olarak kurulacağı, müdürlerinin Belçika'dan getirileceği, Avrupa'daki aynı kademe okullar ile aynı programın takip edileceği ve okulda yalnız Fransızca ve fen bilgisi öğretiminin yapılacağı öngörülmektedir. Bu okullarda İmparatorluğun farklı milliyetleri arasında kardeşliğin sağlanması, Türklere Fransızca ve yabancılara Türkçe öğretilmesi hedeflenmiştir.

İdadilere devam etmeyecek olan öğrenciler için okulda bazı pratik bilgiler verilecektir. Okulda Fransızca dersi sadece Fransızcadan başka dil bilmeyenler tarafından verilecektir. Hazırlık sınıfı da olan okulda din derslerinde öğrencilerin kendi dinleri öğretilenecektir. Anlaşıldığı gibi bu okullar Müslüman ve Gayrimüslümlerin bir arada okuyacağı karma okullardır.

Bu okulların layihanın verilmesinden önce geçici bir programla açıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü Maarif Nazırı Emrullah Efendi, Meclis-i Mebusan'da 1910 yılı bütçe görüşmelerinde yaptığı konuşmada numune rüşdiyelerinden 21 adet açıldığını söylemiştir. Bu okullarda 1, 2, 3. derecedeki öğretmenlerden 25 öğretmen vardır.⁸³

TÜRK EĞİTİMİNİN MODERNLEŞMESİNDE RÜŞDİYE MEKTEPLERİ

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde eğitimin bozulma başlangıcı 16. yüzyıla kadar geri gitmekle birlikte fark edilişi veya açıkça dile getirilişi 17. yüzyılın ortalarında Koçi Bey tarafından yapılmıştır. Koçi Bey, eğitim kurumları olan medreslerdeki bozulmanın sebepleri ve bu bozulmanın memlekette yol açtığı zararları ayrıntılı bir şekilde açıklamış olmasına rağmen bozuklukları düzeltme adına bir şey yapılmamıştır. Eğitimdeki bu kötü gidişe yönelik genel düzeltme hareketini başlatmaya II. Mahmud Devri'nde başlanılmış ve sivil kesime yönelik ilk modern okulların açılması gerçekleştirilmiştir. Gerçi 18. yüzyılın sonunda askeri okullar açılmaya başlanmıştır. Ancak onlar sadece askeri ihtiyaçlara yönelik ve genel bir eğitim yenileşmesini başlatmadan uzak kalmışlardır. 1839 yılında kurulan Mekâtib-i Rüşdiyye idaresine bağlı olarak açılan ilk rüşdiyeler Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulum-ı Edebiye-i Adliye okulları modern okullar olarak tasarlanmışlar ise de gerek eğitim kadrosunun eski sistemden gelmesi gerekse eski sistemin kendini hissettiren baskıları neticesinde dersler pek de fazla yenilenememişti. Fakat her şeye rağmen yeni bir hareket başlatılmıştı ve modernleşme süreci işlemeye başlamıştı. Tanzimat Devri'nde geliştirilip ülke çepında yaygınlaştırılmaya başlanan rüşdiyeler devrin sonunda artık modern görünümle ülkede yerlerini almışlardır. Ancak Tanzimatçıların bu okulların halk nezdinde kabullenilmesi hususunda genel bir güveni sağlayamamaları, öğretmen kadrosunun eksikliği ve mali sorunlar yüzünde istenilen gelişme sağlanamamıştır. II. Abdülhamid, din derslerinin programlarda belirginleştirilerek önce okulları halkın benimsemesini sağlamış ve ardından da, 1869 Nizamnamesi'nde öngörüldüğü şekilde var gücü ile İmparatorluğun her tarafına yaymaya çalışmıştır. Bu okullaşma sürecinde Abdülhamid, devlet imkanlarını seferber ettiği gibi halkın katılımını ve desteğini de sağlamıştı. Bunların yanında varlıklı kişilerinde bu sahaya yatırım yaparak devletin yükünü hafifletmeleri için özel okulları da teşvik etmiştir. Böylece Abdülhamid Devri'nin sonunda İmparatorlukta büyük oranda okullaşma tamamlanmış ve öğretim kadroları yetiştirilmişti. II. Meşrutiyet Devri'nde değişim devam etmiştir. Bu dönemde, rüşdiyeler şimdiye kadar ortaöğretim sayılırken ilköğretimin içinde yer almışlardır. Bu durumda okullaşmanın daha yaygın hale gelmesini sağlamıştı.

Ülkedeki bu geniş okullaşma, I. Dünya ve İstiklâl savaşlarının getirdiği uzun kıtlık ve yokluk yıllarında büyük zarar görmüştür. Memleketin her tarafına yayılan okulların hemen büyük çoğunluğu bu savaş yıllarında kapanmış ve Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra adeta sil baştan okullar açılmaya başlanmıştır.

Yrd. Doç. Dr. Muammer DEMİREL

Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi / Türkiye

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 15 Sayfa: 44-60

Dipnotlar :

1. Koçi Bey, Koçi Bey Risalesi, İstanbul 1303, s. 36-46.
2. Takvim-i Vakâyi, 21 Zilkade 1254, No. 176, Meclis-i Umur-ı Nafia'nin layihasında ilk mektepler üzerinde bir Sınıf-ı Sâni açılması öngörülürken Padişah II. Mahmud, Hatt-ı Hümâyûn'unda "Sâye-i müceddediyet-vâye-i hazret-i şâhânede mahallât mektepleri hakkında Meclis-i Umûr-ı Nâfi'a'dan kaleme alınan lâyiha üzerine Mecâlis-i Âliye'den vuku' bulan muhaberâtı şâmil müzekkireler ve mazbata ve arz ile lâyiha-ı mezkûrede gösterilen hususatin icrâsı ve mekâtib-i mezkûreye mevrîd-i ilhâmây-i rabbâniye olan mübarek kerîha-i sabîha-i hazret-i padişahiden Mekâtib-i Rüşdiyye tesmiye buyurularak...".
3. BOA, H. H. (Hatt-ı Hümâyûn), No. 24232, "Sâye-i müceddediyet-vâye-i hazret-i şahanede bu defa' tertib ve tanzim

TÜRK EĞİTİMİNİN MODERNLEŞMESİNDE RÜŞDİYE MEKTEPLERİ

buyurulmuş olan Mekâtib-i Rüşdiyye nizâmât-i müstahsenesine dair nüsha Takvim-i Vekâyi'e derc olunmak üzere Meclis-i Umûr-ı Nafia'dan tahrir olunmuş.”

4. Takvim-i Vekâyi, 21 Za 1254; Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı-XIX. Asır Osmanlı Maarif Tarihi, (Hazırlayan: Taceddin Kayaoğlu), Ankara 2001, s. 7-19.
5. Osmanlı Devleti'nde eğitim kurumlarına yaptırımların isimlerinin verilmesi geleneği doğrultusunda bu yeni açılan iki mektebe de Padişah II. Mahmud'un mahlası olan Adlî ismi verilmiştir.
6. BOA, MAD, No. 8999, s. 17 “.mekteb-i mezkûra Mekteb-i Maarif-i Adliye tesmiye olunması hususuna irâde-i ilham âde-i hazret-i şahane müteallik buyurularak.”.
7. Zirâ' dirsekten orta parmak ucuna kadar olan bir ölçü, 75-90 cm. Arasında değişen şekilleri vardır.
8. Mesai saatları Alaturka saata göre verilmiştir. Buna göre akşam namazı her zaman saat 12'de olmaktadır, akşam on buçuk derslerin bitiş saati demek akşam namazından bir buçuk saat önce demektir.
9. BOA, MAD, No. 8999, s. 15-17; Bu belge İhsan Sungu tarafından yayınlanmıştır. İhsan Sungu, “Mekteb-i Maarif-i Adliyenin Tesisi”, Tarih Vesikaları Degisi, 1/3 (1941), s. 212-225.
10. Sungu, a.g.m., s. 215.
11. BOA, İrade Dahiliye, No. 64, onarıldıktan sonra Mekteb-i Maarif-i Adliye'ye tahsis edilecek bina 15 C 1255 (26 Ağustos 1839) tarihli irade ile İstanbul'a gelen yabancı elçiler ve hacca gitmek için İstanbul'a gelenlerin kalması için misafir konağı yapılmıştır.
12. Ayın günlerinin tesbiti tarih çevirme kılavuzu esas alınarak yapılmıştır. Yücel Dağlı- Cumhure Üçer, Tarih Çevirme Kılavuzu, C. V, Ankara 1997 Türk Tarih Kurumu Yayını.
13. BOA, Cevdet Maarif, No. 327, 2479; 327 numarada bir liste ve 2479 numarada ise iki liste bulunmaktadır.
14. BOA, İrade Dahiliye, No. 61, Bu İrade ile Mekteb-i Maarif-i Adliye talebelerinin haftada bir gün, Perşembe günü, piknik yapmak ve eğlenmek için Küçüksu mesire yerine götürülmesine ve burada yenecek mevsim meyvelerinin hazineye karşılanmasına izin verilmiştir. Bu 600'u aşan öğrenci sayısı okulun ilk kısmı olan sıbyan mektebi öğrencileri ile birliktedir. Çünkü daha sonra yapılan yıllık sınavların hiç birinde öğrenci sayısı bu sayıya ulaşmamıştır.
15. BOA, Cevdet Maarif, No. 4461.
16. Osman Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, C-II, İstanbul 1940, s. 336.
17. Mülâzim tabiri bir şey bilmeyerek devlet dairelerinde kalemlere yazılıp orada aylık almaksızın çalışarak okuma yazma ve kalem muamelelerini öğrendikten sonra memur olanlara denilirdi. (Ergin, a.g.e., C-1, s. 53). Yeni açılan bu rüşdiyelerde de buna benzer bir durum olduğundan burada da maaş almayanlara mülâzim denilmekte olduğu anlaşılıyor. Çünkü Rüşdiye öğrencileri sınıflarına göre aylık 15 kuruştan başlayan maaşlar alırken, ilk kısımdaki bu mülâzim tabir edilen öğrenciler bir şey almamakta idiler.
18. Meclis-i Umûr-i Nafia Lâyihası, Takvim-i Vekâyi, 21 Za 1254; Ergin, a.g.e., C-II, s. 336.
19. Ergin, a.g.e., C-II, s. 325.
20. Öğrencilerin müracaat dilekçeleri ve üzerlerinde kabul yazıları bulunan çok sayıda belge mevcuttur. Bulduğumuz ilk dilekçe 9 Muharrem 1255 (25 Mart 1839) tarihlidir. BOA, Cevdet Maarif, No. 5177, 1997, 24, 3113, 338, 1376, 170, 4121, 5990.
21. Sungu, a.g.m., s. 215.
22. BOA, Cevdet Maarif, No. 24.
23. Takvim-i Vekayi, 15 C 1257, No. 229.
24. BOA, İrade Dahiliye, No. 3880, 28 B 1259.
25. Takvim-i Vekâyi, 12 R 1257, No. 225.
26. Ergin, a.g.e., C-II, s. 336.
27. Ergin, a.g.e., C-II, s. 327, okulara devam edenler arasında toplumsal sınıf farkı olduğunu nakleden 1845 yılında Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye-i Adliye'den mezun olarak memur olan İbrahim Halil Aşçı Dede olduğunu Osman Ergin nakletmektedir.
28. Ergin, a.g.e., C-II, s. 328.
29. Takvim-i Vekayi, 27 Za 1258, No. 241.
30. BOA, İrade Dahiliye, No. 2721, 15 Safer 1258.
31. BOA, İrade Dahiliye, No. 3622, 12 Safer 1259.

TÜRK EĞİTİMİNİN MODERNLEŞMESİNDE RÜŞDİYE MEKTEPLERİ

32. Mithat Paşa'nın Hatıraları, Hayatım İbret Olsun, C. 1, (Yayına Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu) İstanbul 1997, s. 20.
33. Sungu, a.g.m., s. 216.
34. M. A. Ubcini, Osmanlı'da Modernleşme Sancısı, (Çeviren Cemal Aydın) İstanbul 1998, s. 154.
35. Ali Akyıldız, Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform, İstanbul 1993, s. 228.
36. M. Cevad, a.g.e., s. 27-28; Akyıldız, a.g.e., s. 229.
37. BOA, İrade Dahiliye, No. 6903, 12 Muharrem 1263.
38. Akyıldız, a.g.e., s. 235-236.
39. BOA, Cevdet Maarif, No. 6692; Akyıldız, a.g.e., s. 236.
40. M. Cevat, a.g.e., s. 54.
41. BOA, İrade Dahiliye, No. 9411.
42. BOA, İrade Dahiliye, No. 9470, Davud Paşa Rüşdiyesi öğrencilerinin Bâbıâli'de 5 Temmuz 1848 günü imtahanlarının yapılması için çıkarılan 3 Ş 1264 (5 Temmuz 1848) tarihli iradede " bâ feyz-i hak altı ayda altı yıllık şey tahsil etmiş olmalarıyla." denilmektedir.
43. BOA, İrade Dahiliye, No. 9411, 21 C 1264 (25 Mayıs 1848).
44. Ergin, a.g.e., s. 372-373.
45. BOA, İrade Dahiliye, No. 9493, 9 Ş 1264 (11 Temmuz 1848).
46. M. Cevat, a.g.e., s. 35.
47. BOA, İrade Meclis-i Vâlâ, No. 3693.
48. Ubcini, a.g.e., s. 152.
49. Bayram Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Ankara 1991, s. 92-91
50. BOA, İrade Dahiliye, No. 13324, (13 Muharrem 1267-18 Kasım 1850); 18047 (4 Receb 1270-1 Haziran 1854); 26446 (21 Şaban 1274-6 Nisan 1858).
51. M. Cevat, a.g.e., s. 40; Ubcini, a.g.e., s. 153; Ergin, a.g.e., 2, s. 372.
52. BOA, İrade Dahiliye, No. 12585, 2 Şaban 1266 (13 Haziran 1850).
53. BOA, İrade Meclis-i Vâlâ, No. 6146, 21 Receb 1267 (23 Mayıs 1851).
54. Cevdet Paşa, Tezâkir, 1-12, (Yayınlayan: Cavid Baysun), Ankara 1986, s. 11.
55. M. Cevat, a.g.e., s. 53.
56. M. Cevat, a.g.e., s. 57.
57. BOA, İrade Dahiliye, No. 25760, 28 Receb 1274 (15 Şubat 1858).
58. M. Cevat, a.g.e., s. 91.
59. Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi için bakınız M. Cevat, a.g.e., s. 424-459.
60. Osmanlı Devleti'nde millet tabiri dinî anlamda kullanılmaktadır. Dinî grupları ifade etmektedir ve etnik anlam taşımaz. Müslümanlar bir millet olarak gayrimüslimler ise kendi milliyetleri ile Rum, Ermeni v. s. anılmaktadırlar. Daha geniş bilgi için bakınız, Yavuz Ercan, Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Ankara 2001, s. XX.
61. M. Cevat, a.g.e., s. 427-429.
62. Kodaman, a.g.e., s. 94-95.
63. Ergin, a.g.e., II, s. 381.
64. M. Cevat, a.g.e., s. 67.
65. Ergin, a.g.e., II, s. 382.
66. M. Cevat, a.g.e., s. 91.
67. Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e), İstanbul 1993, s. 158.
68. M. Cevat, a.g.e., s. 429-430.
69. M. Cevat, a.g.e., s. 118.
70. M. Cevat, a.g.e., s. 145.

TÜRK EĞİTİMİNİN MODERNLEŞMESİNDE RÜŞDİYE MEKTEPLERİ

71. İlhan Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C. II, İstanbul 1985, s. 470.
72. Kodaman, a.g.e., s. 96.
73. Tekeli, a.g.e., II, s. 471.
74. Kodaman, a.g.e., s. 96-98.
75. Kodaman, a.g.e., s. 101.
76. Kodaman, a.g.e., s. 102.
77. Kodaman, a.g.e., s. 106-111.
78. Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye 1321, İstanbul 1321, s. 154-163.
79. Ergin, a.g.e., C. III, s. 739.
80. Mustafa Ergün, II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914), Ankara 1996, s. 208.
81. Ergün, a.g.e., s. 210
82. Ergün, a.g.e., s. 219
83. Ergün, a.g.e., s. 210